

TIJDSCHRIFT

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt“

TE

AMSTERDAM

12^e Jaargang.

AMSTERDAM

JOHANNES MÜLLER

1904

Twee merkwaardige Oranje-penningen.

Bij het rangschikken en beschrijven der Oranje-penningen van het munt- en penningkabinet in het Friesch Museum, vond ik nog 1) twee onbeschreven stukken, welke om hunne zeldzaamheid vermelding verdienen.

Het zijn geslagen penningen, die uit een artistiek oogpunt volstrekt niet belangrijk zijn. Zij ontleenen hunne waarde aan het feit, dat zij in penningwerk noch katalogus voorkomen en, voor zoover mij bekend, alleen aanwezig zijn in het kabinet van het Friesch Genootschap te Leeuwarden.

Onze eerste penning heeft veel overeenkomst met dien, vermeld bij DE VRIES EN DE JONGE, deel II, n°. 4.

Deze draagt het jaartal 1568, terwijl de onze in het jaar 1573 geslagen is en van stempel verschilt.

Het Kon. munt- en penningkabinet te 's-Gravenhage bezit een exemplaar met het jaartal 1568, vermeld onder n°. 4, in „*De Historiepenningen en Munten, betrekking hebbende op de geschiedenis van het Stamhuis van Oranje-Nassau,*” en afgebeeld op het titelblad.

(1) In de „*Vrije Fries*” 1902, beschreef ik een drietal gegraveerde Oranje-penningen uit dezelfde verzameling.

Dit stuk wijkt, zooals wij zullen zien, in velerlei opzicht af van onzen penning en van dien afgebeeld bij DE VRIES en DE JONGE. 1)

De voorzijde van onzen penning (zie de afbeelding Pl. IV, n°. 1) vertoont eene wolk, waaruit een arm te voorschijn komt, gewapend met een zwaard, dat door hemellicht bestraald wordt. Het omschrift luidt: ✻ JUSTICE ✻ MAINTIENDRA ✻ 1573 ✻

Op de keerzijde ziet men eenen oranjeboom waaraan vijf vruchten (geen bloesem).

Omschrift: L'ORANGE ✻ FLEURIRA ✻ G ✻ D ✻ N ✻ P ✻ (GUILLAUME DE NASSAU, Prince).

Aan beide zijden roosjes tusschen de woorden.

Van een oog of gaatje is niets te bespeuren.

Het onderscheid tusschen het stuk uit de verzameling te Leeuwarden en dat afgebeeld bij DE VRIES en DE JONGE bestaat, wat de voorzijde aangaat, in 't jaartal, 't kortere zwaard en de grootere letters. De keerzijde verschilt door den boom. Die op het onze draagt enkel vijf vruchten. De afbeelding in bovengenoemd werk geeft eenen bloeienden boom met drie vruchten. De afscheiding der woorden is anders en er staat een muntteken op. 2)

1) DIRKS vermeldt in zijn *Repertorium*, deel I, n°. 470, den penning van het Kon. Kabinet, want hij verwijst naar het verslag daarvan over 1876.

2) Onze penning heeft geen muntteken. Op de afbeelding pl. VII, n°. 4, bij DE VR. en DE J. ziet men tusschen de woorden ORANGER en FLEURIRA een takje met bladen en vrucht, dat 't muntteken voorstelt.

Deze gebrekkige figuur zal vrij zeker moeten voorstellen, een oranjetak met appel, zooals de stroopenningen van Prins MAURITS (VAN LOON I, 396—397 en 398) vertoonen.

Zie ook het muntteken op de munten van Zalt-Bommel (VERKADE, pl. 36, 1, 2 en 3 en VAN LOON, I, blz. 529, 2.)

Tusschen den penning van het Haagsch Kabinet en dien in het Friesch Museum valt grooter verschil op te merken.

Door vergelijking der afbeeldingen valt dit terstond in het oog. Zie b. v. de wolk waaruit de arm te voorschijn komt, de afscheiding der woorden, den bodem waarop de oranjeboom staat en vooral den boom.

De stukken zijn bovendien van zeer verschillend fabrikaat. De muntschijf van het Haagsche is dunner, het relief hooger. Het doet meer denken aan eenen gegoten, geciseleerden historie-penning, terwijl het Friesche meer de eigenschappen van een geldstuk vertoont.

Het eerste heeft eene middellijn van 32.5 m.M., een muntveld van 25 m.M. en een gewicht van 8.110 gram. Het onze meet 31 m.M., het veld 23 m.M. en weegt 14.300 gram. 1) De groote overeenkomst in stijl en bewerking van onzen penning met den door DE VRIES en DE JONGE beschrevenen pleit voor zijne echtheid. 2)

De verklaring door bovengenoemde schrijvers bij hunne afbeelding gegeven kan ons niet voldoen.

De vraag, door wien en waar de penning geslagen is, wordt niet beantwoord.

Revue Belge de numismatique, 3 Série, tom. VI, pg. 474.

Het wordt daar granaatappel genoemd.

1) Door de hulpvaardigheid van den Directeur van het Kon. Munt- en Penningkabinet, ben ik in staat deze nauwkeurige vergelijking te maken.

2) De grootte, het lettertype, de wolk, die den arm geheel omringt, de vorm van den boom en de met gras begroeide bodem zijn punten van overeenkomst tusschen onzen penning en dien bij DE VRIES en DE JONGE.

Over den uitleg van de keerzijde zijn wij het met hen bepaald oneens. Zij meenen, dat de drie vruchten aan den boom doelen op de broeders van Prins WILLEM I. De vruchten aan den Oranjeboom zijn *Oranjes*. Aan 's Prinsen broeders, die Vorsten van Nassau waren, kan hier niet gedacht worden.

De drie oranjeappelen aan den boom op den penning van 1568 en de vijf vruchten aan dien op het stuk van 1573 duiden op de kinderen van den Prins.

Laat ons zien of dit uitkomt. FILIPS WILLEM werd geboren 19 December 1554, MARIA 7 Februari 1556, ANNA in 1562, MAURITS in 1567. Den 13^{en} Februari 1568 werd FILIPS WILLEM opgelicht van de hoogeschool te Leuven en naar Spanje gevoerd.

Zijn vader heeft hem niet mogen terugzien. 1)

Men schijnt hem, onder den indruk der benarde tijdsomstandigheden, als verloren te hebben beschouwd. Blijkbaar miste men den moed hem nog mee te tellen. 2)

Op den penning van 1568 kon men dus slechts drie vruchten afbeelden.

1) Lees het verhaal der ontvoering bij BOR, Deel 1, blz. 222, bij RUTH. PUTNAM, „WILLEM DE ZWIJGER,” deel 1, blz. 248, en in: *Het Leven van WILLEM I* te Leyden 1732, blz. 36.

2) In 1568 werden de Graven van EGMOND en HOORN onthoofd en verspreide zich in de Nederlanden het gerucht dat Koning FILIPS zijnen eenigen zoon DON CARLOS had doen ombrengen. De hoop op het behoud van FILIPS WILLEM, den zoon van den gehaten ZWIJGER, zal toen vrij zeker zwak zijn geweest.

Zie: GACHARD. *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, tome III, pg 13.

Het Leven van WILLEM I, te Leyden 1732. dl. II, blz. 54 en 55.

BOR. *De Nederlandsche Historiën* dl. 1 „Antwoorde des Princen van Orangien opte brieven van dagementen van den Procureur generaal,” blz. 223, b. en in het Bijvoegsel van Autentieke stukken: „Verantwoording des Princen van Oranje in den Jare 1568 uitgegeven,” blz. 14, b.

Zie de zinneprint op den toestand in Nederland in 1568, in de *Platen-atlas* van DE BOER en HETTEMA. Fig 80, blz. 28.

Den 10^{en} April 1569 zag Prinses EMILIA het levenslicht. Toen dus in 1573 de toekomst wat minder donker was en men de hoop koesterde des Prinsen oudsten zoon, door uitwisseling van gevangenen of op andere wijze te kunnen behouden, kon de Oranjeboom met vijf vruchten prijken.

In het verslag over 1876 van het Kon. Penningkabinet wordt, naar aanleiding van dezen penning, een citaat vermeld uit de „*Studiën en schetsen*” van BAKHUIZEN VAN DEN BRINK.

In het opstel over ANDRIES BOURLETTE, deel 1, 2° stuk, blz. 326, vermeldt die schrijver, naar aanleiding van eene spreuk van MONLUC: 1) „Geteekend volk vecht felst,” dat de Prins er voor gezorgd had, dat zijne partijgangers sprekende kenteekenen hadden. En op blz. 327:

„Ook droegen in 1568 sommige van 's Prinsen ruiters aan een zwart zijden koord eenen penning, op welks eene zijde een oranjeboom met drie of vier appelen stond, en het randschrift: Florira l'orangier.”

„Aan de keerzijde was eene hand, met een zwaard gewapend en het randschrift: Maintient justice.”

Ofschoon er o. i. niet aan te twijfelen valt, dat hier sprake is van den penning vermeld door DE VRIES en DE JONGE, en wij aannemen, dat sommige van die stukken als onderscheidingsteeken gebruikt zijn, is daarmee nog niet aangetoond, dat dit de oorspronkelijke bestemming is geweest 2)

1) MONLUC, Fransch krijgsoverste, een ijverig en wreed vervolger der Calvinisten in Frankrijk. (1501—77). Schrijver van de „*Commentaires précieux*”.

2) De vermelding bij DIRKS (*Repertorium* I, n°. 470,) eindigt met de woorden: „Schijnt het ons toe eene gewone medaille te zijn”

Wel blijkt er uit, dat ze in de onmiddellijke omgeving van den Prins zijn uitgedeeld. Immers in 1568, het jaar der uitgifte, versierden zij reeds de borst der prinselijke ruiters.

De voorzijde komt ons voor eene aanschouwelijke voorstelling te geven van het begrip, dat onder begunstiging des Hemels de rechtvaardige zaak zal zegevieren.

Het omschrift: „JUSTICE MAINTIENDRA” spreekt van vast geloof in het goed recht van den strijd. In deze opvatting worden wij versterkt door hetgeen de schrijver in de bovengenoemde studie op blz. 316 vermeldt van een boekje, door 's Prinsen veldprediker, den later zoo befaamden Leidschen hoogleeraar ADRIAAN SARAVIA opgesteld, waarin „de geloofsgenooten onder den volke tot eene plechtige voorbede werden opgewekt, om den *wonderdadigen arm Gods* over den aanstaanden krijg in te roepen.” 1)

Ook de „*Waerschouwinge des Princen van Oran-gien, aan de Ingesetenen en Ondersaten van den Nederlanden*” 2) ademt denzelfden geest, namelijk

1) Wat dunkt U van den titel van dat boekje?

Eene hertgrondighe begheerte van den Edelen, Lanckmoedigen, Hoochgeboren Prince van Oraengien, mitsgaders alle sijne Christelyke, edele, vrome bontghenooten op alle menschen begeert, van wat condicie oft qualteyt sij zijn, die den Heere liefhebben ende vreesen, ende ooc beminnende sijn de welvaert van onsen ghenadigen hoochgeboren Koninck PHILIPS van Spaengien, Nederlanden, mitsgaders oock dat Keijserlycke Rycke welcke landen nu soeckt te bederven ende heel te ruineeren onder 't schijn van bescherminge, eenen ghenaeemt Duca de Alba: In wiens harte noch verbor-gen ligt een onuitsprekelycke bloetdorstige tyrannye, die hy volbrengen sal, soo verre hy d'overhant crycht, so ghij in dit clein Boexken wel sult bevinden, dat het warachtich is.

Aan het einde leest men Ghemaect bij mij ADRIANUM ZARAPHJA, dienaer des Goddelycken Woorts bij den edelen Prince van Oraengien. Datum 1568, den 21sten September.

2) Te vinden bij BOR. *Ned. Hist* d. 1, Bijvoegsel, blz 121.

de overtuiging van de noodzakelijkheid van het verzet tegen ALVA.

Op de strooipenningen van Prins MAURITS 1) zien wij eene gelijksoortige voorstelling, waardoor het randschrift „JE MAINTIENDRAI” wordt gesymboliseerd. Op onzen penning luidt dit „JUSTICE MAINTIENDRA.” Moet hier gedacht worden aan eene wijziging van het prinselijk devies, met het oog op den uitersten nood des vaderlands? Of wilde men te kennen geven te vertrouwen op de hoogste Rechtvaardigheid?

De keerzijde getuigt eveneens van geloof en hoop. De Oranjeboom *zal* bloeien.

De letters G. D. N. P. voor GUILLAUME DE NASSAU Prince, geven aan het Fransche omschrift, als 't ware, eene onderteekening. Zou Prins WILLEM de op den penning vermelde woorden gesproken hebben?

Of zou het initiatief tot dezen muntslag van hem zijn uitgegaan? Het is mij niet gelukt op deze vragen het antwoord te vinden. 2)

Er is nog eene bijzonderheid op te merken. Deze penning is niet, zooals dikwijls gebeurt, een latere afslag van dien van 1568, waarbij enkel het jaartal is veranderd. De stempel is geheel nieuw gesneden en verschilt in onderdeelen belangrijk van den vorigen.

1) Zie VAN LOON, deel I, blz. 396, 397 en 398.

2) Justice maintiendra,
L'orange fleurira!

GUILLAUME DE NASSAU, Prince.

Dit omschrift in de hoftaal, geeft iets persoonlijks aan dezen van geestdrift getuigenden penning.

Hieruit blijkt, dat de reden, waarom de penning in 1568 werd geslagen, zich in 1573 heeft herhaald of bevestigd.

Zoo kan de eerste gebruikt zijn om, bij het begin van den grooten strijd, den moed te doen ontvlammen.

Na een vijftal uiterst moeilijke en donkere jaren, diende de tweede wellicht om, bij den dageraad onzer vrijheid, in 't vooruitzicht van betere tijden, tot nieuwen moed aan te vuren.

Ofschoon ik overtuigd ben, dat deze penning uit een onzer provinciale munthuizen is voortgekomen, blijf ik, evenals de beschrijvers van het stuk van 1568, op de vragen waar en door wien hij geslagen werd, het antwoord schuldig. Den Gordiaanschen knoop heb ik niet doorgehakt. Maar nu ik de aandacht der numismaten op dit stuk gevestigd heb, vlei ik mij tot die ontkenning eenigszins te hebben bijgedragen.

Tusschen 1573 en 1743 ligt het *mooïste* het *voornaamste* deel onzer geschiedenis besloten. Het zoeven beschreven stuk is uit het begin onzer vrijmaking.

Daarop volgde een tijdperk van buitengewone krachtsontwikkeling en grooten bloei. In het jaar 1743 is de reaktie reeds ingetreden. Friesland is onder het stadhouderlijk bestuur gebleven. WILLEM KAREL HENDRIK FRISO, Prins van ORANJE en NASSAU had in 1731 het erfstadhouderschap aanvaard. Bij 's Prinsen huwelijk in 1734 hadden de Friezen blijk gegeven van groote liefde en gehechtheid aan hunnen Stadhouder.

Bij de geboorte van Prinses CAROLINA heerschte eene algemeene vreugde. 1)

1) In *Het Leven van WILLEM den IV, Prince d'Orange en Nassau, enz.* door C. V. L. Te Leijden bij HENDRIK VAN DEN DEIJSTER, 1752, Deel II, blz. 15, vindt men het volgende over de geboorte en den doop van Prinses CAROLINA:

„Den Prince zag die onaangename ontmoeting wel haast door een veel aangenamer uitkomst verzoet, die de Patriotten en Beminnars van het Huis van Orange met waare vreugde vervulden, want Haare Koninklijke Hoogheid, Deszelvs Vorstelijke Gemalinne beviel, den 28^{en} Februari 1743, te Leeuwarden, van eene Princesse; waar van Zijne Hoogheid, onder anderen, bij Missive kennisse gaf aan Haar Hoog Mogende.

Den 10^{en} Maart, wiert die Princesse in de groote of Jacobine Kerk te Leeuwarden, door den oudsten Predikant, den Eerwaarden Heer SICKAMA gedoopt, en CAROLINA genaamt, na wijlen Haar Groot-Moeder, de Koninginne van Groot Britannie; hebbende tot Peter, Haar Groot-Vader GEORGE den Tweeden, Koning van Engeland, Schotland, Vrankrijk en Ierland, enz. en tot Meeters, de Koninginne van Pruissen Haar Oud-Muij, en de Princesse Douariere van Orange en Nassau, Haar Vaderlijke Groot-Moeder. Deeze Plechtigheid geschiedde op de navolgende wijze. De Princesse Douariere, van Orange en Nassau, zeer prachtig gekleed, en zo aan 't Hoofd als aan de Borst met een groote meenigte fraaije en kostbaare Diamanten versierd, reed, in een superbe koets van Staat, met zes paarden bespannen na de Kerk: Hier op volgde Zijne Doorluchtige Hoogheid te voet; zijnde den Prins vergezeld door een ongelooffelijk getal Heeren van den eersten Rang, meeren-deels gekleed in Fluweel, met Goud en Zilver geborduurd en gegalloneerd. Haare Hoogheden, in de Kerk gekomen zijnde, begaven zich in de Consistorie, alwaar een overheerlijk Tapijt gehangen en een rood fluweel kussen met goud gezoomd op de grond gelegd was, waarop zij nederknielden: op het einde der Predicatie wierd de jonggeboore Princesse, in een Draagkoets, omringd van de Guardes du Corps, in de Kerk gebracht, en door een der Hof-Dames aan de Princesse Douariere overgegeven, die het Kind aan Zijn Hoogheid overgaf, Dewelke hetzelfde ten Doop presenteerde. De toeloop van Menschen, 'om deeze Plechtigheid te zien was onbeschrijfelijk en de vreugde algemeen. Zijne Hoogheid gaf honderd goude Pistolen (Gouden pistool is het na 1730 in Duitschland veel geslagen gouden 5-thalerstuk). voor den Armen; dog Haare Hoogheid, de Princesse Douariere, niet graag hebbende, dat men Haare Liefdegaven weet, maar groot vermaak vindende om die in 't geheim te doen, gaf maar twee goude Pistolen, met bijvoeging dat Zij die gifte in 't geheim zoude vergrooten: en naderhand hoorde men, dat die considerabel was geweest.

Des avonds, na deeze Plechtigheid, was het geheele Hof, zo wel als de

De tweede Oranje-penning, dien ik te beschrijven heb, is geslagen ter herinnering aan deze gebeurtenis.

Op de voorzijde ziet men tegen den Oranjeboom de wapenschilden der Vorsten, gedekt door eene kroon.

Aan den horizon rijst stralend de zon. Naast den boom: CARO-LINA.

Omschrift: LEMMA. GEMMA. STEMMA. (Schat. Kleinood. Kroon).

In de afsnede: 17 $\frac{2}{28}$ 43. (Datum der geboorte)

De keerzijde heeft het volgende opschrift, dat tevens de jaarspreuk is:

PRINCIPIS	103
AVRIACÆ	106
GENITALISPRIMA	1053
CORVSCA SÆPIVS	211
AC PLVRES	155
FAVSTA REVERTE	10
VICES.	106
	1744

(Geboortedag van de Prinses van Oranje keer meermalen blijde en met voorspoed weer!)

(Zie afbeelding, Pl. IV. n°. 2).

Het stuk is geteekend: N. V. S. Dus gemaakt door NICOLAAS VAN SWINDEREN, graveur te 's-Gravenhage. Evenals de meeste penningen uit dien tijd, heeft ook deze weinig kunstwaarde.

Huizen der Stad geillumineerd; op verscheide plaatsen wierden Vuurwerken afgestoken; en voor het Hof liepen Fonteynen van Roode en Witte Wijn voor het Volk."

VAN SWINDEREN was een handig stempelsnijder, maar geen kunstenaar. 1)

De voorzijde vertoont eene stempelscheur, en op de keerzijde is eene fout in de jaarspreuk. Die wijst 1744 in plaats van 1743 aan.

Wij hebben hier dus vrij zeker met eenen afgekeurden proefspenning te doen, waarvoor de grootere, vermeld in het *Vervolg op VAN LOON* (n°. 176), is in de plaats gekomen.

1) IMMERZEEL noemt hem „een niet onverdienstelijk graveur, die herhaaldelijk voor den Erfstad ouder WILLEM IV werkzaam was.”

S. W. Hz.

BLADVULLING.

In een artikel, getiteld: „*Zoo ik minister was*”, schrijft de geestige directeur van het *Handelsblad* (zie het „*Van Dag tot Dag*” van Maandag 21 Maart 1904) over het gevaar, dat drijvende wrakken op den oceaan voor stoom- en zeilschepen opleveren. Aan het slot geeft hij een nieuwen naam aan onze mooie gouden munt in deze bewoordingen: „En zoo ik niet alleen minister van marine, maar tevens assuradeur was, dan loofde ik een beurs met *gouden Wilhelmina's* uit aan den zeeman, die, op uitkijk zijnde, een wrak of verlaten schip het eerst ontdekte.”

En zeer te recht. Het woord „*gouden Wilhelmina*” klinkt ruim zoo welluidend als *tientje* en vervangt het nu verouderde „*gouden Willem*.”

J. E. T. G.

NASCHRIFT.

(*Braspenning, kruis*. Zie *Tijdschrift* 1904,
blz. 140 e. v.)

De heer H. J. WESTERLING te Amsterdam, maakt mij de opmerking, dat reeds vóór 1418 de *braspenning* vermeld wordt. Hij schrijft mij namelijk, dat „Vrid. na Agnetis 1416” de Raad van Utrecht eene muntregeling vaststelde, waarin o. a. bepaald werd: „6½ borghoen-penningen, gheheten braspenning, 30 wit. Item, als men de braspenninghen beneden enen gulden wtgheeft, soe sel men elc stuc gheven voer 18½ doytken.” Ook meent genoemde geschiedvorscher, dat er wel munten geweest zijn, die *kruis* heetten, en grondt zijne meening op de volgende aantekening: „op St. Michielsavont int jaer van XC (1390)” ordonneert de Utrechtsche Raad: „Voert so en sijn die *corte cruce penninghen*, die ghene leliaers en sijn, die tot Oyen, tot Gennep ende tot Meghen geslegghen sijn, niet beter dan een Dortrechtsche placke.” Ik kan daaruit echter niets anders lezen dan: penningen *met een kort kruis*, dat is zulk een, dat niet tot aan den buitenrand der munt reikt, maar binnen den z. g. binnenrand blijft; en niet penningen, *geheeten kruis*. Zoo vinden wij in de muntwetten van 1586 en 1606 nog vermeld: „De Croone van Portugael metten corten cruyce” en dezelfde „metten langhen cruyce.”

J. E. TER GOUW.

